

УДК 159.922

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОНИКЛИВІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОСЯГНЕННЯ СУТНОСТІ ІНШОЇ ЛЮДИНИ**О.П. Саннікова**

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та диференціальної психології,
Державний заклад: «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
osanniland@gmail.com

Саннікова О.П. Психологічна проникливість як інструмент осягнення сутності іншої людини. У статті представлено макроструктуру психологічної проникливості, котра розглядається як багаторівнева, цілісна властивість особистості, що адекватно відбиває внутрішній, психологічний засвіт іншої людини, виявляється в здатності швидко й точно скласти судження про іншу людину, про її переживання, стани, риси характеру, а нерідко й про наміри. Психологічна проникливість як особистісний інструмент, наставлений збагнути сутність іншої людини, з позицій континуально-ієрархічного підходу розглядається як макросистема, що складається з різнорівневих підсистем. Як рівні виділяються: формально-динамічний, якісний, змістовно-особистісний, рівень індивідуального досвіду, соціально-імперативний (нормативний) і духовний рівень. Розглянуто покомпонентний склад ознак формально-динамічного рівня психологічної проникливості, що відображають особливості її виникнення, перебігу в будь-якій ситуації та містить: потребу в розумінні, ініціативність, настроєвість на пізнання іншої людини, широту охоплення сигналів, легкість розуміння, інтенсивність, енергійність в отриманні власної інформації про іншу людину, усталеність, стійкість. На якісному рівні психологічна проникливість містить характеристики, що відображають психологічну сутність цього феномену: психологічну «зіркість» (спостережливість), соціальну інтуїцію, спрямованість на розуміння іншої людини, схильність до інтерпретації, самостійність, безсторонність суджень, створення цілісного, згорнутого психологічного образу, схильність до створення гнучкого образу. На змістовно-особистісному рівні психологічна проникливість виявляється в характеристиках, що пов'язані із спрямованістю особистості; на рівні індивідуального досвіду – представлена індивідуальними знаннями про шляхи пізнання іншої людини; на соціально-імперативному рівні – відображає систему знань про вплив та вимоги соціуму, культури, професії тощо. Пропонується духовний рівень психологічної проникливості – це вищий рівень її розвитку й саморегуляції, на якому проникливість функціонує саме у цьому просторі вищих людських цінностей.

Ключові слова: психологічна проникливість, особистість, континуально-ієрархічний підхід, компоненти, показники, система.

Саннікова О.П. Психологическая проницательность как инструмент постижения сущности другого человека. В статье предлагается макроструктура психологической проницательности, которая рассматривается как многоуровневое, целостное свойство личности, адекватно отражающее внутренний, психологический мир другого человека, проявляющаяся в способности быстро и точно составлять суждение о другом человеке, о его переживаниях, состояниях, чертах характера, а нередко и о намерениях. Психологическая проницательность как инструмент личности, предназначена постигать сущность другого человека, с позиций континуально-иерархического подхода и рассматривается как макросистема, которая состоит из разноуровневых подсистем. В качестве уровней выделяются: формально-динамический, качественный, содержательно-личностный, уровень индивидуального опыта, социально-императивный и духовный уровень. Рассмотрен покомпонентный состав признаков формально-динамического уровня психологической проницательности, который содержит: потребность в понимании, инициативность, настрой на познание другого человека, широту охвата сигналов, легкость понимания, интенсивность, энергичность в получении собственной информации о другом человеке, устойчивости, стойкость. На качественном уровне психологическая проницательность содержит характеристики, отображающие психологическую сущность этого феномена: психологическую «зоркость» (наблюдательность), социальную интуицию, направленность на понимание другого человека, склонность к интерпретации, самостоятельность, беспристрастность суждений, создание целостного, свернутого психологического образа, склонность к созданию гибкого образа. На содержательно-личностном уровне психологическая проницательность проявляется в характеристиках, связанных с направленностью личности; на социально-императивном уровне – отображает систему знаний о влиянии и требования социума, культуры, профессии и т.п. Предлагается духовный уровень – наивысший уровень развития и саморегуляции, на котором проницательность функционирует в пространстве высших людских ценностей.

Ключевые слова: психологическая проницательность, личность, континуально-иерархический подход, компоненты, показатели, система.

«Людям заважають не речі,
а те, якими вони їх бачать»

Епиктет

Постановка проблеми. Психологічну проникливість ми розглядаємо як інтегральну, складну властивість особистості, що адекватно відбиває внутрішній, психологічний засвіт іншої людини, виявляється в здатності швидко й точно скласти судження про іншу людину, про її переживання, стани, риси характеру, а нерідко й про наміри. Люди, що володіють цією якістю, легше й точніше розуміють та інтерпретують поведінку інших людей [2; 4; 5].

Люди, котрі характеризуються проникливістю, вільно почувають себе в будь-якому середовищі, оскільки на підставі інформації, отриманої завдяки цій якості, легко прогнозують можливі дії, вчинки оточуючих людей, своїх співрозмовників, опонентів [1]. Така якість, будучи надзвичайно цінною в будь-яких життєвих ситуаціях, властива далеко не усім людям. У той же час, відомо, що існують професії, де вимоги, що пред'являються до психологічної проникливості фахівців, надзвичайно високі. Це відноситься, передусім, до представників соціономічних професій, тобто тих, котрі пов'язані з людьми.

Важко уявити собі психолога, психотерапевта, лікаря, вчителя, слідчого, менеджера без здатності до психологічної проникливості (що, на жаль, зустрічається). Тому важливо з'ясувати низку питань: що в психологічній проникливості піддається розвитку, а що є відносно стійкою характеристикою від природи; що можна компенсувати, а без чого не можна обійтись; які якості, прояви психологічної проникливості мінімально потрібні для орієнтації в соціумі (особливо в професійному), а які є бажаними (і навіть якоюсь мірою надмірними), але в той же час унікальними для деяких людей.

Саме така унікальність і висока здатність до проникливості не лише справляє враження, але і чинить сильний вплив на інших людей [1; 3; 4]. Усе сказане переконує в потребі дослідження самого феномену, його структури, компонентного складу показників, їх можливих поєднань і комбінацій.

Слід зазначити, що нами і нашою аспіранткою Е. Кисельовою проводилися подібні дослідження. Створений діагностичний інструментарій, що визначає деякі якісні показники психологічної проникливості, вивчені індивідуальні відмінності в особливостях їх проявів, вивчені психологічні портрети осіб, що розрізняються специфікою якісної структури проникливості тощо [2; 4; 6]. У літературі психологічна проникливість більшістю авторів розглядається як одне з найважливіших соціально-перцептивних властивостей особистості, як деякий комплекс її рис. При цьому не завжди надаються чіткі критерії експлікації цих якостей (рис), відсутній їх опис; часто показники проникливості не систематизовані і не співвіднесені між собою. Як правило, риси особистості, що беруть участь у розумінні іншої людини, діагностуються різними методиками, а потім зводяться воедино для інтерпретації отриманих даних. У той же час, більшість теоретичних і практичних досліджень показали, що психологічна проникливість як професійно важлива властивість особистості має складну структуру, проте ці дані не дають вичерпних уявлень ні про саму структуру феномену, що вивчається, ні про її складові, на про їх типові й індивідуальні прояви у окремих людей [4].

Отже, **мета статті** полягає у презентації макроструктури особистісного інструменту осягнення сутності іншої людини – **психологічної проникливості**. В якості теоретико-методологічної основи для вирішення цієї задачі нами розроблений континуально-ієрархічний підхід до дослідження структури особистості. У контексті даного підходу особистість розглядається як макросистема, що складається з різномірних підсистем, котрі мають специфічні характеристики. Як рівні виділяються: 1) формально-динамічний; 2) якісний рівень (прикордонна зона між формально-динамічним та змістовно-особистісним рівнями) 3) змістовно-особистісний; 4) рівень індивідуального досвіду (прикордонна зона між змістовно-особистісним та соціально-імперативним рівнями) і 5) соціально-імперативний (нормативний) рівень. Заздалегідь помітимо, що розподіл цих взаємопов'язаних і взаємно проникаючих рівнів дуже умовний.

З позицій даного підходу на кожному з рівнів психологічна проникливість презентована відповідними компонентами, котрі характеризуються своїм специфічним змістом. При цьому компоненти різних рівнів схильності до проникливості своєрідно взаємодіють між собою, доповнюють одне одного і утворюють цілісну інтегральну властивість, що не зводиться до суми її складових. Розглянемо психологічну проникливість у контексті кожного з цих рівнів.

На формально-динамічному рівні психологічна проникливість (або схильність до неї) проявляється в динамічних характеристиках, що відображають особливості її виникнення та перебігу в будь-якій ситуації. Формально-динамічний рівень широко описаний і вивчений в загальній психології в аспекті проблеми індивідуальних відмінностей (В.Д. Небиліцин, А.Ю. Ольшаннікова, І.В. Равіч-Щербо та ін.) [4]. Психологічна проникливість на цьому рівні представлена такими ознаками:

- *імпульс-потребою* в розумінні інших людей, їх емоцій, почуттів, думок, вчинків, особливостей поведінки тощо, *прагненням* до пізнання іншої людини, спрямованість (векторна, а не змістова) на пізнання іншого;

- *ініціативністю, настроєвістю* на пізнання іншої людини на підставі власної активності, без очікувань актуальних, спонукальних або примусових ситуацій, зовнішніх ініціатив (прохань, запитів, необхідності вирішення виробничих, комунікативних проблем тощо);

- *широтою* охоплення сигналів, за якими розпізнається інформація про іншого на основі власного спостереження за зоною його виразних рухів (міміки, пантоміміки, голосових сигналів тощо); зовнішнім виглядом; зоною емоцій, почуттів та їх проявів; зоною думок, намірів; зоною поведінки, вчинків тощо, або комбінації сигналів певних зон, активації проникливості в усіх зонах разом;

- *легкість* розуміння іншої людини, чіткість, легкість, швидкість і «прозорість» у відбиванні та конструюванні образу іншого;

- *інтенсивність*, енергійність в отриманні власної інформації (на основі власних спостережень) про іншу людину для створення уявлення про неї;

- *усталеність, стійкість* в активності цієї риси – психологічної проникливості – стійкість у її спрямованості на пізнання іншого, але не стійкість образу іншого (не незмінність).

На *якісному рівні* (прикордонна зона між формально-динамічним та змістовно-особистісним рівнями) психологічна проникливість містить характеристики, що відображають психологічну сутність цього феномена. Серед якісних показників психологічної проникливості (проміжна зона) ми розглядаємо параметр, кожен з яких є біполярним континуумом: один полюс характеризується максимальним проявом і вираженням цієї риси, інший – мінімальним.

1. *Психологічна «зіркість» (спостережливість)* – бачення психологічних проблем іншої людини, глибоке проникнення в його внутрішній світ, в його переживання, На протилежному полюсі – відсутність психологічної зіркості, утруднення при складанні психологічного образу іншої людини, неадекватність сприйняття, поверховість, неточність.

2. *Соціальна інтуїція* (інтуїція у соціальному середовищі) – специфічна характеристика психологічної проникливості, що дозволяє створити адекватний образ іншої людини без логічного обґрунтування, без наукового аналізу його особистісних рис, характеристик, реакцій, поведінки, міміки, пантоміміки тощо. Основою для створення образу іншої людини є тонке розуміння, «містичне» проникнення в саму суть, прихована проникливість, безпосереднє досягнення істини без участі свідомості. Цей показник є психологічною характеристикою, котра інтегрує деякі особливості чуттєвого пізнання, природного чуття.

Протилежний полюс характеризується відсутністю інтуїції.

3. *Спрямованість на розуміння* іншої людини виявляється в прагненні особистості до аналізу її психічних станів, у розумінні внутрішнього світу, переживань, особливостей характеру, вчинків. Цим характеризується додатний полюс цього показника.

На протилежному полюсі – відсутність спрямованості, інтересу, потреби в розумінні іншої людини. Цей компонент дуже складний. Він пов'язаний як з формальними характеристиками проникливості, так і зі змістовними (зокрема, зі спрямованістю на конкретну область, зону психіки людини: або на емоційну сферу, або на когнітивну, або на поведінкову тощо).

4. *Схильність до інтерпретації* – створення образу іншого на основі аналізу і синтезу різної інформації, логічних висновків. Схильність до обґрунтованої інтерпретації отриманої інформації про психологічні особливості іншої людини, її переживання, зовнішній вигляд, поведінку. Пошук причинно-наслідкових зв'язків між окремими характеристиками цілісного образу іншої людини.

На протилежному полюсі – відсутність схильності до психологічної інтерпретації. Невміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, психологічно інтерпретувати отриману інформацію. Невміння аналізувати минуле і прогнозувати майбутнє з позиції створеного образу.

5. *Самостійність суджень* – образ складається на основі власних знань, думок, міркувань, власного розсуду. При цьому чужі настанови, авторитети не впливають на сприйняття іншої людини. Протилежний полюс – відсутність самостійності, нестійкість – образ іншої людини нестійкий, складається з урахуванням думки оточення, авторитетів. Власний розсуд ставиться під сумнів, орієнтується на соціальні установки, обставини, думки інших про цю людину тощо.

6. *Безсторонність* – думка про іншу людину складається неупереджено. Власне ставлення до людини, котра сприймається, не впливає на її оцінку. Виявляється толерантність,

терпимість до образу іншого, прийняття його таким, який він є. Протилежний полюс характеризується відсутністю безсторонності, тобто упередженістю – суб’єктивністю оцінювання, вибірковістю до окремих рис особистості оцінюваного, залежністю образу іншого від особи експерта, його життєвого досвіду, позицій, емоційного відношення до людини.

7. Схильність до створення *цілісного, згорнутого* психологічного образу (синтетичність). Образ іншої людини складається на основі узагальнення її рис, властивостей, реакцій поведінки. Образ характеризується глобальністю, інтегрованістю, згуртованістю рис особистості, котра сприймається, кодуванням, згорненістю, стислістю психологічного образу, віднесенням його до певного типу, прагненням виділити найбільш загальні (але не завжди істотні) психологічні ознаки. Інший полюс характеризується подрібненістю, розгорненням психологічного образу, виділенням безлічі елементів, характеристик, деталей; схильністю до скрупульозного опису поведінки, рис особистості іншої людини.

8. Схильність до *створення гнучкого образу* – раціональна корекція образу іншого в процесі спілкування. Образ не є незмінним, застиглим. Нова інформація про психологічний світ іншої людини відстежується і дозволяє вносити необхідну корекцію в образ, що був створений попередньо. Альтернатива – усталеність образу – домінування першого враження про людину і надалі стійкість цього образу, відсутність його корекції при зміні обставин, поведінки, психічних особливостей тощо, відсутність сумнівів в адекватності уявлень про образ іншої людини.

На **змістовно-особистісному рівні** психологічна проникливість проявляється в характеристиках, що пов’язані із спрямованістю особистості, її потребово-мотиваційною сферою, цінностями: сила і стійкість мотивації виявляти проникливість; здатність до свідомої та вольової її регуляції; особистісна готовність тощо.

На **рівні індивідуального досвіду** (прикордонна зона між змістовно-особистісним та соціально-імперативним рівнями) проникливість презентована індивідуальними знаннями про шляхи пізнання іншої людини, індивідуальними стратегіями пошуку образу іншого в типових соціальних ситуаціях. На цьому рівні в якості компонентів психологічно проникливості виділяються її самооцінка, знання особистості про свої можливості в оцінці іншої людини, ставлення до себе як до прозорливої особистості. Функцією даного рівня виступає регулювання обсягу взаємодії особистості із соціумом.

На **соціально-імперативному рівні** психологічна проникливість відображає систему знань про вплив та вимоги професії, соціального середовища, даної культури, релігії стосовно можливих способів її вияву і «застосування». Функціонує психологічна проникливість з максимальним урахуванням нормативної регуляції і власних проявів, і образу іншого.

Особливістю наведеної макроструктури психологічної проникливості в контексті континуально-ієрархічного підходу [4] є те, що вона дозволяє виявити індивідуально-своєрідне в особистості, властиве тільки одній, конкретній людині. Індивідуальна специфіка психологічної проникливості характеризуються якісно-кількісним поєднанням компонентів, що входять в її структуру, проявом їх конкретних диспозицій в психодіагностичній діяльності при створенні психологічного образу іншої людини.

Означена система відбиває зростання особистості, зокрема, її стійкої властивості – психологічної проникливості – під переважаючим впливом соціальних чинників від першого рівня до останнього.

На наш погляд існує ще один рівень, що не вписується в будь-які схеми, але є **всеприсутнім** – це **духовний рівень** як найвищий розвиток зрілої особистості, на якому основними мотиваційно-смысловими (значеннєвими) регуляторами її життєдіяльності стають вищі духовні цінності. У даному конкретному випадку, духовний рівень психологічної проникливості, котрий потребує спеціального дослідження, – це вищий рівень її розвитку й саморегуляції, на якому проникливість функціонує саме у цьому просторі вищих людських цінностей.

Висновки та перспективи подальших досліджень:

1. Уточнено сутність феномену «психологічна проникливість», котра розглядається як інтегральна, складна властивість особистості, що адекватно відбиває внутрішній, психологічний засвіт іншої людини, виявляється в здатності швидко й точно складати судження про іншу людину, про її переживання, стани, риси характеру, а нерідко й про наміри.

2. Запропоновано макроструктуру психологічної проникливості, що охоплює формально-

динамічний, якісний, змістовно-особистісний, індивідуального досвіду, соціально-імперативний (нормативний) і духовний рівні психологічної системи особистості, що є взаємопов’язаними й взаємно проникаючими.

3. У контексті континуально-ієрархічного підходу на кожному рівні психологічна проникливість презентована відповідними компонентами, які характеризуються своїм специфічним змістом, своєрідно взаємодіють між собою, доповнюють одне одного і утворюють цілісну інтегральну властивість, що не зводиться до суми її складових.

Список використаних джерел

1. Бодалев А.А. Личность и общение / Алексей Александрович Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 271 с.
2. Киселева Е.А. Особенности психологической проницательности у лиц с различной эмоциональной диспозицией: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Елена Анатольевна Киселева. – Одесса, 1999. – 246 с.
3. Леонтьев Д.А. Духовность. / Дмитрий Алексеевич Леонтьев // Энциклопедия эпистемологии и философии науки / Составл. и общ. ред. И. Т. Касавин. – М. : «Канон+», РООИ «Реабилитация», 2009. – С. 217–218.
4. Санникова О.П. Феноменология личности: Избранные психологические труды / Ольга Павловна Санникова. – Одесса: СМЛ, 2003. – 256 с.
5. Санникова О.П. О структуре психологической проницательности / Ольга Павловна Санникова // Методологія та технології практичної психології в системі вищої школи: Тези доповідей учасників Другої міжнародної науково-практичної конференції. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова МОН України, Поліграф-центр, 2009. – 219 с. (С. 22–28).
6. Sannikova O.P. Individual differences of operators in advanced manufacturing / O. P. Sannikova, E. A. Kiselyova // International Ergonomics Association 13th Triennial Congress. – Finland, 1997. – № 922.

References translated and transliterated

1. Bodalev, A.A. (1983). Lichnost' i obshchenie [Personality and communication]. M. : Pedagogika [in Russian].
2. Kiseleva, E.A. (1999). Osobennosti psikhologicheskoy pronitsatel'nosti u lits s razlichnoy emotsional'noy dispozitsiei [Features of psychological insight in patients with various emotional disposition]. Candidate's thesis. Odessa [in Russian].
3. Leont'ev, D.A. (2009). Dukhovnost' [Spiritual]. Entsiklopediya epistemologii i filosofii nauki – Encyclopedia of epistemology and philosophy of science, (pp. 217–218). M. : «Kanon+», ROOI «Reabilitatsiya» [in Russian].
4. Sannikova, O.P. (2003). Fenomenologiya lichnosti: Izbrannyye psikhologicheskie trudyi [Phenomenology of personality: Selected psychological works]. Odessa: SMIL [in Russian].
5. Sannikova, O.P. (2009). O strukture psikhologicheskoy pronitsatel'nosti [Structure of psychological insight]. Proceedigs from of the Second International Scientific Conference «Metodologiya ta tekhnologii praktichnoi psikhologii v sistemi vishchoi shkoli» – «Methodology and Technology Applied Psychology in Higher School». (pp. 22–28). K. : NPU imeni M. P. Drahomanova [in Russian].
6. Sannikova, O.P. & Kiselyova E.A. (1997). Individual differences of operators in advanced manufacturing // International Ergonomics Association 13th Triennial Congress. Finland, № 922 [in English].

Sannikova, O.P. Psychological insight as an instrument of comprehension of the other person's essence. The paper proposes a macrostructure of psychological insight, which is seen as a multi-level, holistic property of the personality, adequately reflecting the inner, psychological world of the other person, manifesting itself in the ability to make, quickly and accurately, a judgment about another person, about his experience, status, personality traits, and often about intentions. Psychological insight as a personality instrument is intended to comprehend the essence of the other person, from the point of continual-hierarchical approach and is regarded as a macrosystem which consists of multi-level subsystems. As the levels such ones are allocated: formal-dynamic, qualitative, content-personal, level of individual experience, social-spiritual and the imperative level. Component structure of signs of the formal-dynamic level of psychological insight which contains: a need for understanding, initiative, disposition on cognition of the other person, breadth of coverage of signals, ease of understanding, intensity, vigor in obtaining private information about another person, stability, durability is considered. At the qualitative level psychological insight contains characteristics, that show the psychological essence of this phenomenon: psychological «vigilance» (observancy), social intuition, focus on understanding the other person, the tendency to interpret, independence, impartiality of judgment, creation of a holistic, minimized psychological image, the tendency to create flexible image. At the content-personal level, psychological insight is manifested in characteristics related to personality orientation; socio-imperative level displays a system of knowledge about the impact and requirements of society, culture, profession, etc. The spiritual level is the highest level of development and self-regulation in which insight works in the space of higher human values is proposed.

Keywords: psychological insight, personality, continual-hierarchical approach, components, performance, system.